

ТЕРЕЩУК С.С., здобувач
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.846 : 343.573

**ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА Ч. 4 СТ. 309 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ:
ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ
ЗАОХОЧУВАЛЬНОЇ НОРМИ**

Проаналізовано передбачений ч. 4 ст. 309 Кримінального кодексу України спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із добровільним зверненням особи до лікувального закладу та початком лікування від наркоманії. Визначено недоліки вказаної заохочувальної норми, запропоновано вдосконалену її редакцію.

Ключові слова: злочин, незаконний обіг наркотичних засобів, позитивна посткримінальна поведінка, звільнення від кримінальної відповідальності.

Анализируется предусмотренный ч. 4 ст. 309 Уголовного кодекса Украины специальный вид освобождения от уголовной ответственности в связи с добровольным обращением лица в лечебное учреждение и началом лечения от наркомании. Определяются недостатки указанной поощрительной нормы, предлагается усовершенствованная ее редакция.

Ключевые слова: преступление, незаконный оборот наркотических средств, позитивное посткриминальное поведение, освобождение от уголовной ответственности.

Analyzes provided by Part 4 of Art. 309 of the Criminal Code of Ukraine, a special kind of exemption from criminal liability in connection with a voluntary request of the person to the hospital and the start of drug treatment. Determined by the shortcomings of this promotional rate, it is proposed for an improved edition.

Keywords: crime, drug trafficking, positive postcriminal behavior, exemption from criminal liability.

Розбудова України як правової незалежної держави, що орієнтується у своїй діяльності на високі світові стандарти забезпечення якості життя своїх громадян, неможлива без якнайшвидшого подолання нею низки негативних явищ, що загрожують головним соціальним цінностям. Зокрема, як обґрунтовано зазначає О.М. Бандурка, однією із загроз генофонду нації й національній безпеці України стало стрімке поширення в країні немедичного вживання психоактивних речовин, наркотизація населення [1, с. 3]. При цьому як хвороба та як незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і їх аналогів (далі – наркотиків) наркоманія перетворилася на одну з глобальних проблем сучасності [2, с. 5]. Ефективний захист українського суспільства від цієї загрози вимагає комплексного поєднання загальнопрофілактичних заходів, метою яких є запобігання поширенню наркотиків (контролю за їх обігом, пропаганди здорового способу життя, підтримки на державному рівні позитивних суспільних цінностей), медико-соціальної допомоги особам, що мають залежність від їх вживання, а також юридичної відповідальності за порушення встановленого законом порядку обігу вказаних предметів. Тому сформульовані у ст. 305-327 Кримінального кодексу України (далі – КК) норми, що встановлюють кримінальну відповідальність за найбільш небезпечні форми поводження з психоактивними речовинами (наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами, прекурсорами, одурманюючими засобами тощо) та передбачають підстави звільнення від неї за деякі «наркотичні» злочини (маються на увазі положення ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1 КК), обіймають важливе місце в комплексі вказаних заходів.

Як свідчать статистичні дані, в теперішній час найбільш розповсюдженим з числа заборонених кримінальним законом форм обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів є незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання вказаних предметів без мети збуту (ст. 309 КК). Так, у 2010 р. органами внутрішніх справ України було виявлено 30747 передбачених цією статтею злочинів (що становило 54 % від офіційно зареєстрованої наркозлочинності в країні та 6,14 % виявлених в цьому році злочинів). У 2011 р. таких злочинів було виявлено 28842, тобто 54,17 % від загальної кількості злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення й 5,59 % всієї зареєстрованої у вказаному році злочинності [3; 4].

Для забезпечення кримінально-правової протидії злочинам у сфері обігу наркотиків у крими-

нальному законодавстві України передбачаються не лише заборонні, а й заохочувальні положення – спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності [5, с. 19]. Законодавець диференційовано ставиться до відповідальності особи за деякі форми незаконного поводження з психоактивними речовинами залежно від характеру посткримінальної поведінки суб'єкта злочину. Як обґрунтовує А.А. Музика, заохочення соціально позитивної поведінки й активності осіб, причетних до незаконного обігу наркотиків, сприяє підвищенню ефективності кримінально-правових засобів боротьби з такими злочинами, причому саме звільнення особи від кримінальної відповідальності є необхідним та достатньо ефективним стимулом до цього [6, с. 230]. Одним з таких заохочень є положення, сформульоване в ч. 4 ст. 309 КК, де встановлено, що особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною першою цієї ж статті (тобто за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту). У 2011 р. стосовно 105 осіб, обвинувачених за ст. 309 КК, органами досудового слідства кримінальні справи направлені до суду для вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності (у 2010 р. таких осіб було 147) [3; 4].

Спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності за незаконний обіг наркотичних засобів вважається одним із найкраще досліджених у вітчизняній кримінально-правовій науці [7, с. 84]. З таким висновком можна погодитися – так, підстави цього звільнення розглядалися багатьма вітчизняними науковцями, серед яких Ю.В. Баулін, А.А. Музика, О.В. Наден, І.О. Никифорчишин, П.І. Орлов, О.І. Перепелиця, В.В. Устименко, Є.В. Фесенко, П.В. Хряпінський та ін. Водночас огляд фахової (наукової, навчальної, науково-практичної) літератури з кримінального права й аналіз практики застосування ч. 4 ст. 309 КК свідчить, що в чинній редакції вона є недостатньо досконалою, іноді доктринальні погляди щодо вказаної заохочувальної норми розходяться з положеннями регулятивного «антинаркотичного» законодавства й медицини (а точніше, наркології). Тому метою цієї роботи є визначення, з урахуванням існуючих традицій тлумачення ч. 4 ст. 309 КК й сучасних тенденцій щодо її застосування, деяких теоретичних і прикладних проблем передбаченого нею спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності та формулювання пропозицій щодо вдосконалення змісту вказаної норми.

Спеціальний вид звільнення особи від кримінальної відповідальності за умови її добровільного лікування від наркоманії був відомий вже під час дії попереднього кримінального закону України (ч. 2 ст. 229-10 КК 1960 р.). Соціально-правова зумовленість його встановлення й доцільність застосування пояснюється, як уявляється, тим, що особи, які виступають суб'єктами передбаченого ст. 309 КК злочину, є не розповсюджувачами, а, здебільшого, споживачами наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів (така їх характеристика випливає зі змісту суб'єктивної сторони цього посягання, яка виключає мету збуту). Серед них значна кількість хворіє на наркоманію. До хворих на наркоманію Закон України від 15.02.95 р. «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [8] (далі – Закон № 62/95) відносить осіб, які страждають на психічний розлад, що характеризується психічною та (або) фізичною залежністю від наркотичного засобу чи психотропної речовини, і яким за результатами медичного обстеження, проведеного відповідно до цього Закону, встановлено діагноз «наркоманія». Згідно із принципом «попит породжує пропозицію» наявність у країні та за її межами споживачів наркотиків є одним із чинників, що зумовлює існування на її території діяльності, пов'язаної із контрабандою, виготовленням, транспортуванням, зберіганням, збутом заборонених психоактивних речовин, незаконним публічним їх вживанням, вирощуванням нарковмісних рослин тощо, сприяє самовідтворенню наркоманії та робить високоприбутковими злочинні промисли, що позначаються терміном «наркобізнес». За результатами досліджень Українського медичного та моніторингового центру з алкоголю та наркотиків Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ), наркотики в нашій країні вживають від 324 тис. до 424,7 тис. осіб [9, с. 1]. Отже, на одне з перших місць серед позитивних наслідків реалізації заходів із запобігання наркоманії в Україні слід поставити зменшення кількості споживачів наркотичних засобів. Саме на такі результати передусім і зорієнтовано визначені Законом № 62/95 заходи протидії незаконному вживанню наркотичних засобів або психотропних речовин: виявлення осіб, які незаконно вживають такі засоби або речовини, медичний огляд та медичне обстеження осіб, які зловживають ними, добровільне лікування осіб, хворих на наркоманію, примусове лікування осіб, хворих на наркоманію [8].

Підстава застосування ч. 4 ст. 309 КК складається з двох елементів: а) добровільного

звернення особи до лікувального закладу; б) початку її лікування [5, с. 167; 10. с. 279-280]. При цьому не можна підтримати думку О.В. Наден, яка, спираючись передусім на етимологію слова «звернення», вважає, що вказана в ч. 4 ст. 309 КК посткримінальна дія, яка ним позначається, має «інформативний, а не поведінковий характер», має основним змістом передачу інформації від особи, що хвора на наркоманію, до відповідної медичної установи, і спосіб такої передачі може бути будь-яким [5, с. 168]. Звернення до лікувального закладу не може бути здійснене в інший спосіб, крім особистого контакту певного суб'єкта з представником такого закладу. Поняття «звернення до лікувального закладу» в контексті ознак підстави звільнення від кримінальної відповідальності, яку називає норма ч. 4 ст. 309 КК, на нашу думку, необхідно трактувати не просто як передачу інформації будь-яким способом. Порядок надання наркологічної допомоги передбачає, що при добровільному зверненні за наркологічною допомогою на пацієнта заводиться медична картка амбулаторного наркологічного хворого, в яку заносяться короткі дані анамнезу, об'єктивні дані, результати обстеження, соматичний і психічний статус, діагноз і шифр захворювання та деякі інші відомості [11, с. 8]. Отримання такої медичної інформації аж ніяк неможливе без особистого спілкування особи, що звертається, із відповідним фахівцем. Інша справа, що таке звернення не обов'язково має бути виражене у формі особистої явки до медичної установи (лікарні, диспансеру, поліклініки, кабінету, центру тощо). Так, наприклад, воно можливе і при виїзді фахівця за викликом за місцем проживання особи.

Позбавлення людини фізичної та (або) психічної залежності від вживання наркотичних засобів або психотропних речовин у більшості випадків неможливе без допомоги відповідних фахівців (наркологів, психологів, психіатрів). Тому у протидії наркоманії є важливими різноманітні засоби схилення (переконання, стимулювання) наркозалежних осіб до лікування від неї. Як видно зі змісту ч. 4 ст. 309 КК, вона є одним з таких засобів, що, як зазначалося, є головним чинником, який визначає її соціально-правове призначення. Крім того, слід звернути увагу, що усунення фізичної й психічної залежності від психоактивної речовини внаслідок лікування може розглядатися як підстава визнання особи, яка раніше вчиняла злочинне поведіння з такою речовиною без мети збуту (для власного споживання), такою, що втратила суспільну небезпечність. Внаслідок цього зникає потреба в застосуванні до неї репресивних заходів кримінально-правового впливу, пов'язаних із засудженням за «наркотичний» злочин, застосуванням передбачених кримінальним законом санкцій (покарання). Якщо ж при цьому виходить з того, що метою кримінальної відповідальності (у тому числі й за ст. 309 КК) є покарання, виправлення злочинця та попередження злочинів [12, с. 627], можна стверджувати, що завершення лікування хворого на наркоманію (принаймні, досягнення тривалої ремісії) дозволяє отримати два із вказаних вище соціально позитивних результатів – виправити особу, яка вчиняла незаконне поведіння з наркотиком, та утримати її від нових тотожних злочинів (спеціальне запобігання злочину). Водночас є підстави піддати сумніву досконалість редакції аналізованої заохочувальної норми. Істотним недоліком, який значно зменшує запобіжний і виправний потенціал ч. 4 ст. 309 КК, є визнання в ній елементом підстави звільнення від кримінальної відповідальності не завершений процес лікування від наркоманії (підкреслено мною. – С.Т.), а лише його початок, без врахування успішності, реальності завершення такого процесу. Звернення до розроблених МОЗ України протоколів надання медичної наркологічної допомоги дозволяє побачити, що лікування від наркоманії вимагає достатньо тривалого й узгодженого послідовного виконання комплексу консультаційних, діагностичних, лікувальних та профілактичних дій [13]. Практика застосування кримінального закону засвідчила, що в чинній редакції ч. 4 ст. 309 КК залишає можливість претендувати на її застосування особам, які лише імітують прагнення позбавитись від хворобливої залежності. Це виражається у зверненні особи до медичного закладу з вимогою про лікування, формальним початком лікування від наркоманії та відмовою від лікування після звільнення її судом від кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 309 КК (і, відповідно, закриття судом кримінальної справи, порушеної за ст. 309 КК). На цю обставину було звернено увагу досить давно. Так, в абз. 4 п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України № 4 від 26.04.2002 р. «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» наголошується: «Вирішуючи питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності ... необхідно з'ясувати, чи дійсно особа страждала на наркоманію і потребувала лікування від неї, чи дійсно вона звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування добровільно, а не вимушено і чи дійс-

но ставить за мету вилікуватися від наркоманії, а не ухилитись у такий спосіб від кримінальної відповідальності за вчинений злочин» [14, с. 229]. Водночас важко знайти дієві способи, що дозволяли б переконатися в тому, якого наслідку насправді бажає особа, що звернулася до лікувального закладу – прагне вилікуватися чи лише позбутися таким чином кримінального переслідування. Реальне виконання працівниками правоохоронних органів наведеної вище рекомендації, попри її слушність та важливість, є досить проблематичним.

Для усунення вказаного недоліку пропонується переглянути місце передбаченої ч. 4 ст. 309 КК заохочувальної норми в системі видів звільнення від кримінальної відповідальності. Так, у теорії кримінального права ці види поділяють, зокрема, на умовне звільнення й звільнення безумовне. При цьому виходять із того, «чи передбачає той чи інший вид звільнення врахування поведінки звільненої від кримінальної відповідальності особи вже після того, як судом було прийняте рішення про її звільнення, чи покладається на таку особу обов'язок до певної поведінки після цього рішення» [15, с. 56]. У чинному кримінальному законодавстві до умовного належить лише звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК) та із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК) [16, с. 305]. Всі інші випадки звільнення від кримінальної відповідальності (у т. ч. передбачений ч. 4 ст. 309 КК) звільнення є безумовними.

Слід звернути увагу, що правозастосовне рішення, яким особа умовно звільняється від кримінальної відповідальності, припиняє кримінально-правові відносини щодо вчиненого особою злочину лише у випадку, якщо вона виконала встановлені щодо неї вимоги (наприклад, згідно зі ст. 47 КК умовою звільнення є вимоги впродовж року з дня передачі на поруки виправдати довіру колективу, не ухилитися від заходів виховного характеру, не порушувати громадський порядок). Якщо суб'єкт ці умови порушує, то рішення про звільнення його від кримінальної відповідальності втрачає силу, а сама ця відповідальність реалізується. При безумовному ж звільненні правозастосовне рішення по суті остаточне, жодних вимог до подальшої (посткримінальної) поведінки особи не висувається. Тому в літературі доводиться, що умовне звільнення від кримінальної відповідальності перед звільненням безумовним має переваги, оскільки «справляє вплив і виховний, і превентивний одночасно» [15, с. 58]. Справді, відстрочення моменту припинення кримінального переслідування на час, коли особа виконає певні вимоги (умови), впливає на неї більш ефективно та позитивно, адже вона усвідомлює, що в разі порушення певних вимог щодо поведінки неминуче буде засуджена й покарана, втрачає реальну можливість легально уникнути тих правообмежень, які загрожують їй за вчинений злочин. Такий механізм впливу на свідомість і волю суб'єкта необхідний для стимулювання його позитивної посткримінальної поведінки. Враховуючи вказані обставини, ряд фахівців обґрунтовують доцільність перетворення деяких безумовних видів звільнення від кримінальної відповідальності на умовні [10, с. 78; 15, с. 58-59; 17, с. 14].

Викладене вище дозволяє стверджувати, що ч. 4 ст. 309 КК може стати більш ефективним засобом зниження кількості наркозалежних осіб, якщо умовою її застосування законодавець передбачить не початок лікування особи від наркоманії, а саме таке лікування, трансформувавши передбачене вказаною нормою звільнення від кримінальної відповідальності з безумовного в умовний вид. Для цього ч. 4 ст. 309 КК може бути викладено в такій редакції: «Особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною першою цієї статті. У разі ухилення від лікування така особа притягається до кримінальної відповідальності за вчинений нею злочин». При цьому під ухиленням від лікування слід розуміти умисне невиконання призначень та рекомендацій лікаря особою, яка зловживає наркотичними засобами або психотропними речовинами (ст. 1 Закону № 62/95) [8]. Уявляється, що в такій редакції аналізована норма кримінально-правовим заохоченням переконуватиме осіб, які порушили кримінальний закон, до більш результативної посткримінальної поведінки й дозволить досягати більш цінних соціально позитивних результатів (завершення процесу лікування від наркоманії) в системі заходів протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів.

Список використаної літератури:

1. Бандурка О.М. Про основні параметри національної стратегії боротьби з наркотиками на період до 2020 року // Вісник Кримінологічної асоціації України: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції». – Х., 2012. –

- Т. 1. – С. 3-8.
2. Музика А.А., Горох О.П. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів: Монографія. – Хмельницький, 2010.
 3. Звіт про злочинність за 2010 рік: Затв. Наказом МВС України від 27.07. 2010 р. № 332 за погодженням з Держкомстатом.
 4. Звіт про злочинність за 2011 рік: Затв. Наказом МВС України від 27.07. 2010 р. № 332 за погодженням з Держкомстатом.
 5. Наден О.В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. – Х., 2003.
 6. Музика А.А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. – К., 1998.
 7. Хряпінський П.В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України: Навч. посіб. – Запоріжжя, 2010.
 8. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15 лютого 1995 р. № 62/95-ВР // ВВР. – 1995. – № 10. – Ст. 62.
 9. Ступник Я.В. Механізм протидії наркозлочинності: криминологічні асади: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2011.
 10. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: Монографія. – К., 2004.
 11. Скрипніков А.М., Напрєєнко О.К., Сонник Г.Т. Наркологія: Навч. посібник. – Тернопіль, 2008.
 12. Баулін Ю.В. Кримінальна відповідальність: сутність, зміст та правова форма // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2-3. – С. 626-633.
 13. Про затвердження клінічних протоколів надання медичної допомоги зі спеціальності «наркологія» [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 21.09.2009 № 681. – Режим доступу: www.moz.gov.ua
 14. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України та постанов Верховного Суду України у справах кримінальної юрисдикції / Упоряд. Н.О. Гуторова, О.О. Житний. – Х., 2012.
 15. Ковітіді О.Ф. Звільнення від кримінальної відповідальності за нормами Загальної частини КК України: Навч. посіб. – Сімферополь, 2005.
 16. Кримінальне право України: Загальна частина: Підруч. / За ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х., 2010.
 17. Аликперов Х. Новый УК: проблемы освобождения от уголовной ответственности // Законность. – 1999. – № 4. – С. 14.

Надійшла до редакції 22.05.2012

ШАБЛИСТА О.О., викладач
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.452

ВИТОКИ ТА СУЧАСНИЙ СТАН КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

Розглянуто сучасний стан кримінально-правової охорони державної таємниці крізь призму її історико-правового розвитку.

Ключові слова: інформація, державна таємниця, кримінальний закон, охорона державної таємниці.

Рассмотрено современное состояние уголовно-правовой охраны государственной тайны сквозь призму ее историко-правового развития.

Ключевые слова: информация, государственная тайна, криминальный закон, охрана государственной тайны.

The article is devoted to finding out of the modern state of criminal law guard of state secret through the prism of his historical law development.

Keywords: information, state secret, penal law, guard of state secret.

Конституція України у ч. 1 ст. 17 проголосила, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Це положення Основного Закону зумовлює розробку та впровадження належних засобів охорони вказаних цінностей. Безумовно, всі ці засоби мають здійснюватися в межах правового поля. Враховуючи той факт, що ХХІ ст. оголошено ерою інформаційного суспільства, на перший план висувається захист ін-

